

JÓZSA PÉTER

Nemzedékek szolgálatában

– hetven éves a Budapesti Lengyel Intézet –

Nincs a magyar fővárosban még egy hasonló intézmény, amely fennállásának hosszú ideje alatt fogalom-má vált volna. És talán nincs még egy nemzet, amellyel nekünk, magyaroknak annyi, de annyi közös történelmi, kulturális kapcsolatunk volna, mint a lengyel. Így hát a működésének hetven éves jubileumát idén ünneplő Budapesti Lengyel Intézet is különösen gazdag múlttal büszkélkedhet, hiszen tevékenységének alapja a két nép közötti több mint ezeréves hagyománnyal rendelkező barátság, együttműködés, története pedig szorosan kapcsolódik legújabb kori történelmünk kulturális kapcsolatainak alakulásához. Az intézet emellett a különböző korszakokban – más-más okok miatt és viszonyok között – joggal és alappal szolgált rá hol a „menedékhely”, hol a „zarándokhely”, hol pedig a „magán- és közéleti találkahely” elnevezésre, illetve szerepre. Nemzedékek számára.

Már a kezdet is kivételes volt. Történt pedig, hogy még a II. világháború előtt, a harmincas évek elején, *Klebsberg Kunó*, Magyarország akkori kultuszminisztere európai körútja során Lengyelországba is el látogatott. Rendkívüli tárgyismerettel mutatta be a lengyel–magyar szellemi együttműködés történetét. Ő volt az első magyar államférfi, aki hosszú szünet után felélesztette a két nemzet példa nélkül álló kulturális kapcsolatait, rámutatva ezek fejlesztésének szükségességére. A legendás kultuszminiszter rögtön a tettek mezejére is lépett, hiszen a két ország képviselői már 1934. október 21-én alá is írták a kulturális egyezményt, amely a Budapesti és a Varsói Intézetre vonatkozóan is tartalmazott paragrafust: „1. § A magyar királyi kormány továbbra is fenntartja a Varsói Magyar Intézetet. A lengyel kormány Budapesten Lengyel Intézetet szervez.”

A Budapesti Lengyel Intézetet végül is négy évvel az egyezmény aláírása után alapítják meg, amikor is 1938. október 31-én kinevezik *Zbigniew Załęskit*, a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem lengyel lektorát az Intézet vezetőjének. A Lengyel Intézet 1939 januárjában kezdi meg tényleges működését, majd hivatalosan, ünnepélyes keretek között, állami vezetők jelenlétében 1939. május 24-én nyitja meg kapuit. Az esemény jelentőségét nemcsak

az hangsúlyozta, hogy az ünnepélyes megnyitón *Leon Orłowski*, a Lengyel Köztársaság budapesti nagykövete mellett felszólalt *dr. Hóman Bálint*, magyar királyi titkos tanácsos, vallás- és közoktatásügyi miniszter és *dr. Eckhardt Sándor* egyetemi tanár, a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának dékánja is, hanem hogy mindez abban az időben következett be, amikor már a „levegőben volt” egy új európai háború előszele.

Menekültek szolgálatában

Az Intézet az egyetem szomszédságában, a Múzeum krt. 11. I. emelet 6. szám alatti három helyiségből álló lakásban kezdte meg működését. (A debreceni egyetemen működő lengyel tanszék is az Intézet égisze alatt működött, a fiatal *Władysław Szabliński* vezetésével.) A világháború kitöréséig tartó néhány hónapban a szellemi együttműködés tárgyában hozott egyezmény alapján az Intézet elsősorban a lengyel tudomány, kultúra és nyelv népszerűsítésével foglalkozott. 1939 szeptembere, Lengyelország német megszállása és a lengyel hadsereg összeomlása után azonban szerepe megváltozott, mivel *Teleki Pál* kormánya nem tette lehetővé, hogy a németek lezárják a közös lengyel–magyar határt, következésképpen katonai és polgári menekültek tízezrei érkeztek Magyarországra, akiknek nem csak ellátásra, fedélre, támogatásra, hanem kilátástalannak tűnő helyzetükben reményre, szellemi táplálékra, kultúrára és az anyanyelvre is nagy szükségük volt. A háborús évek

Barbara Wiechno, Rafał Wiśniewski, Maciej Szymanowski, Konrad Sutarski – a budapesti Lengyel Intézet korábbi igazgatói

folyamán majd másfélszázezer menekült talált ideiglenes vagy a kataklizma végéig tartó menedéket hazánkban. (Sokan Jugoszlávián keresztül továbbmentek, hogy a szövetségesek oldalán harcolhassanak.) A Budapesti Lengyel Intézet érdemei között kétségtelenül a legkiemelkedőbb a II. világháború alatt a menekülteknek nyújtott segítség, hiszen Európában az egyetlen ilyen jellegű működő lengyel intézmény volt, s ráadásul egy Németországgal szövetséges állam területén. A német vezetés gyakran kifogásolta, és tiltakozott is működése ellen, a magyar hatóságok azonban megértették az Intézet vezetőjének, valamint a lengyel menekültek képviselőinek helyzetét, s így az Intézet Magyarország német megszállásig, 1944. március 19-ig gyakorlatilag háborítatlanul tevékenykedett. Ugyanúgy, ahogy a *Henryk Sławik* vezette Lengyel Polgári Bizottság, amely idősebb *Antall Józseffel*, a belügyminisztérium IX. közjóléti és szegényügyi osztályának vezetőjével – aki beosztásából fakadóan jól ismerte a lengyel menekültügyeket – összefogta, szervezte a menekültek életét, s állított ki sok esetben hamis dokumentumokat is a rászorultak részére.

A Budapesti Lengyel Intézet mellett ekkor 27 lengyel elemi iskola volt hazánkban, és 1940–1944 között Balatonbogláron működött Európa egyetlen nyilvános és hivatalos lengyel nyelvű középiskolája és líceuma is több mint harminc oktatóval. Híressé vált diákjai közül – például *Jerzy Lovell* újságíró, *Camilla Mondral* a magyar irodalom egyik legnagyobb lengyel fordítója, *Józef Wieniewicz*, aki politikus lett a II. világháború után – *Tadeusz Olszański* újságíró, tudósító, Magyarország kiváló ismerője, 1988–1990 között igazgatta is az Intézetet.

A *Maria Jankowska* által vezetett több mint kétezer kötetes intézeti könyvtár – amely a lengyel követ-

ség mintegy ezer kötetes jogi, gazdasági és szakkönyvek könyvtárával egészült ki – hasznos olvasnivalót nyújtott a menekülteknek, a diákoknak. Rajtuk kívül természetesen gyakori vendégek voltak a könyvtárban a magyar–lengyel kapcsolatokat kutató tudósok is. A könyvhiány készítette az Intézetet arra, hogy több mint 80 kötetben „Biblioteka Polska” (*Lengyel Könyvtár*) címmel irodalmi remekeket adjon ki (pl. *Mickiewicz*, *Słowacki*, *Żeromski*, *Wyspiański* stb. műveit).

Az Intézet volt a lengyel nyelvű könyvek, folyóiratok nem hivatalos szerkesztőse is, így itt készültek többek között a Lengyel Intézet munkatársainak közreműködésével, szerkesztésében a „*Rocznik Polski*”-k (*Lengyel Évkönyvek*) vagy a lengyel menekültek továbbképzését, elsősorban magyar nyelvtanulását elősegítő kiadványok.

Olvasóteremből kulturális központ

A háború után, a magyar és lengyel állam között 1948-ban megkötött újabb kulturális egyezmény szellemében, 1951. március idusán nyitotta meg kapuit, immáron a Váci utca egy tágas üzlethelyiségében, „Lengyel Olvasóterem” néven az új lengyel intézmény. *Varsányi István* vezetésével 1952 szeptemberében megkezdte működését az Olvasóterem lengyel nyelvtanfolyama is. A kezdetben huszonhat fős csoport az idők folyamán oly mértékben bővült, hogy a Lengyel Olvasótermet később máshová telepítették. Harminc év alatt *Varsányi István* tanfolyamain egyébként több mint tizenhétezen vettek részt, akik közül számos „polonista”, vagyis kiváló műfordító, író, művész, a lengyel nemzet, kultúra és irodalom iránt elkötelezett alkotó került ki. Idézzünk itt közülük a Londonban élő költő, esszéíró, műfordító *Gömöri Györgynek* az *Emlékeim a Lengyel Olvasóteremből* című visszaemlékezéséből néhány sort:

Budapesti Lengyel Intézet

„1955 nyarán én a budapesti Lengyel Olvasóteremben olvastam Adam Ważyk nagy jelentőségű hosszú versét, aminek Poemat dla dorosłych (Költemény felnőttek számára) volt a címe. Ważyk, a háború alatt a Szovjetunióban alakult lengyel hadsereg komisszárja és utána évekig a szocialista realizmus szószólója, kiábrándult a sztálinizmusból, más szóval a »szocializmusnak« csúfolt szovjet mintájú államkapitalizmusból, s ennek versben adott hangot. Igaz, hogy a szerkesztőt, aki ezt a verset hetilapjában leadta, hamarosan leváltották, és Ważyk neve felkerült a »veszélyes« revizionisták listájára, de a versnek óriási visszhangja támadt – Lengyelországban és Magyarországon is. Én ezt a Ważyk-recepciót azzal segitettem elő, hogy sebtében lefordítottam a verset, és azt kéziratban terjesztettem; nem tudom, Tardos Tibornak, aki később idézett belőle egy cikkében, ez került-e kezébe, vagy franciául olvasta-e a verset. De ez a vers és az ehhez hasonló írások mindenképpen előkészítették a Magyar Októbert, vagyis azt a forradalmat, ami a világtörténelemben először rövid időre megdöntötte a kommunista párt egyeduralmát. 1956. október 23-án reggel Adam Ważyk Budapestre érkezett a Magyar Írószövetség meghívására, és beszélni szeretett volna a Bem-szobornál, de ott olyan hangzavar fogadta, hogy végül is letett erről a szándékáról. Az én utolsó emlékem az Olvasóteremről is ehhez a naphoz fűződik: miután már október 22-én délután eldöntöttük, hogy másnapra diáktüntetést szervezünk »a lengyel demokratizálódás« támogatására, 23-án délelőtt lengyel zászlókat próbáltunk szerezni az Olvasóteremből. Azt azonban zárva találtuk, és a nagy zörgetésre kijött rémült Sásdi-anyós is csak azt tudta mondani, hogy sajnos nincsenek(!) zászlóik. Így aztán a bölcsészkarai tüntetésen látható néhány lengyel zászló tulajdonképpen csehszlovák zászló volt, közepén összetűzve – így kijött a fehér-piros. Viszont a lengye-

lektől elválaszthatatlan az a jelszavunk, ami október huszonharmadika egyik »slágere« volt: »Lengyelország utat mutat – kövessük a magyar utat!« Így fonódott össze egy pillanatra ezelőtt majd ötven évvel két szeretett országom történelme.”

Az 1956 utáni Lengyelország jóval szabadabban lélegzett, és számos szellemi érték került onnan a forradalom és szabadságharc után megtört, reményvesztett Magyarországra. Honfitársainknak az a része, amelyik még emlékszik az 56 utáni tizenöt esztendőre, általában a filmeket emlegeti, de a színház, az irodalom és a zene nem kevésbé fontos és újszerű, frissítő hatásokat hozott. Akkoriban az Intézet (vagyis még Olvasóterem) képes volt az érdeklődő magyar közvélemény számára bizonyos értelemben a „világra nyíló ablak” szerepét betölteni.

Az intézmény aztán 1964-ben ismét új – s egyben a jelenlegi – helyére költözött, a hatodik kerületi Nagymező utca 15., illetve Andrassy út 32. alá. Az Intézet azonban olyan időszakban kezdte el itt működését, amely mind Magyarország, mind Lengyelország számára nehéz, komor, mondhatni baljós volt. Egész Kelet-Közép-Európa kulturális élete számára az volt, és ez kihatott az intézményben folyó munkára is. Egyes vélemények szerint azonban nem érdemes arról beszélni, hogy egykori vezetői és dolgozói közül ki volt a jó és ki a rossz, hiszen az kétségtelen, hogy maguk az állapotok voltak rosszak. Az igazgatóság és a személyzet tagjai között volt félnék és megalkuvó, de olyan is, aki igyekezett szépet és jót nyújtani. Így jöhetett létre az évtizedek során számos olyan rendezvény, amely ma is megállná a helyét, ugyanúgy élő, értékes eseménynek számítana, mint évtizedekkel ezelőtt.

A kulturális és tájékoztató tevékenység mellett ez idő tájt jelent meg a kereskedelmi jelleg, vagyis könyvek, hanglemezek, valamint népművészeti és kézmű-

Gustaw Herling-Grudziński a budapesti Lengyel Intézetben 1998-ban

ipari termékek árusítása. A Lengyel Kultúra Boltja olyan árucikkek forgalmazásával foglalkozott, amelyeket alapvetően kulturális céllal hoztak Lengyelországból. A kiszélesített tevékenység és a helyváltoztatás alkalmával az Olvasóterem neve is megváltozott: Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ lett. A korszerűbb és tágasabb helyiség új lehetőségeket teremtett: az eddiginél nagyobb szerepet kapott a tájékoztatás, szimpóziumok, fórumok és találkozók rendezése, megalakult továbbá a Polonisták Klubja és a Lengyel Kultúra Színház Kör. Igen nagy népszerűség övezte a képzőművészeti kiállításokat is, főképp a sajátos formanyelvet használó lengyel plakátművészetet bemutató tárlatokat. A hatvanas-hetvenes évek „autóstoppos” nemzedékének tagjai már rendszeres látogatói voltak a „Lengyel Kultúrának”, ahogy röviden nevezték. Ezekben az időkben a magyar dzsesszrajongók Kánaánja volt az Andrassy úti üzlet is, mert itt nem csak a kitűnő lengyel zenészek korongjait, hanem a varsói Jazz Jamboree-kon (ahová stoppos zarándokok indultak Magyarországról) fellépő nagy nevű külföldi előadók lemezeit is be lehetett szerezni. (Igazán sajnálatos, hogy később, a kilencvenes évek elején megszüntették ezt a népszerű boltot.)

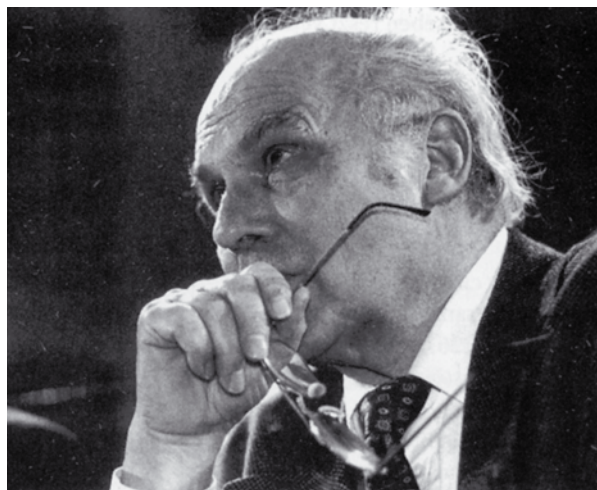
Azzal, hogy az „Olvasóterem” „Központtá” vált, a szó szoros értelmében vett kulturális tájékoztatás is többféle formát öltött. A jelenlegi, Nagymező utcai helyiségek között van kiállítóterem, mozi terem, valamint a pince, amely klubként működik. Ez a klub ad helyet az írókkal, művészekkel, gazdasági szakemberekkel szervezett találkozónak, a legkülönfélébb vitaesteknek. (Érdekességként kell megemlíteni, hogy itt, ebben a klubban zajlott egykor *Bibó István* egyik legutolsó nyilvánosság előtti szereplése: a nagy magyar tudós egy vitaesten szólalt fel.)

Változások korában

A lengyelség képe Magyarországon a hetvenes évek második felétől kezdett fokozatosan deformálódni. A mindenható párt politikai szinteken szünet nélkül érvényesülő őszintétlensége, sok esetben tudatos félrevezetése mérgezően hatott a lengyel–magyar kapcsolatokra, és nem használt az áruhiány miatt kényszerből csencselő lengyelek nagy tömege sem. Ez a közhangulat kihatott a Lengyel Kultúra munkájára, és megmutatkozott a megcsappanó érdeklődésben. Lengyelországban azonban élénkülni kezdett a szovjet típusú rendszerrel szembeni ellenállás, s 1976-tól számítva megszületett a földalatti kiadói tevékenység, amely nemcsak politikai (vagy politizáló) broszúrák kiadását jelentette, hanem tanulmánykötetek és meglepően sok szépirodalmi mű közreadását is. A mennyiségileg és minőségileg fontos földalatti kiadói tevékenység új erőre kapott a második szakasznak nevezett 1980–1981-es időszakban, vagyis a Szolidaritás korában, amikor mintegy a „föld fölé” került, jogilag ugyanis továbbra sem volt legalitása, ám senki sem üldözte. A harmadik időszak 1981. december 13-tól, azaz a hadiállapot bevezetésétől tartott. A cenzori hivatalt ugyanis csak a *Mazowiecki*-kormány számolta fel 1990 első felében.

1994-ben az intézmény újra visszakapta régi nevét: Lengyel Intézet lett, ami nemcsak a hagyományos – alapításakor kapott – elnevezést idézi vissza, hanem tükrözi ennek az intézménynek az új, megváltozott karakterét is. A világon működő Lengyel Kulturális Intézetek szinte mindenütt Lengyel Intézetté alakultak, amelyek nemcsak a lengyel kultúra és művészet alkotásainak adnak otthont, hanem az integráció jegyében a lengyel, a magyar és a többi ország kultúrájában és művészetében fellelhető párhuzamos irányzatokat is igyekeznek bemutatni. A rendszeres, saját székhelyén rendezett programok mellett az Intézet nagy hangsúlyt fektet a külső helyszíneken – külső társszervezőkkel együtt szervezett – rendezvényekre, valamint az autonóm kapcsolatok kiépítésére és más intézmények segítésére is.

Az Intézetben természetesen ott találjuk a könyvtárat is, amelynek állománya jelenleg tízezer kötetet számlál. A gyűjteményt egykoron a Nagykövetség adománya alapozta meg. Ezt követően az alapvető ellátást a varsói külügyminisztérium biztosította, amelynek hatáskörébe a lengyel határokon kívül működő, állami, kulturális intézmények tartoznak. A könyvtár jelentősége szervesen összeforrt az egész intézet tevékenységével és jelentőségével. Helyzeténél fogva számos olyan területe van, amelyről nem mondhat le. Ilyen elsősorban a lengyel szépirodalom, természetesen eredeti nyelvű könyvekről van szó, de ugyanitt föllelhető szinte minden, ami az elmúlt évtizedek során magyarul jelent meg. Csak néhány szerző: *Andrzejewski, Brandys, Gombrowicz, Herbert, Kapuściński, Mickiewicz, Miłosz, Prus, Reymont, Różewicz, Myśliwski, Stachura...* Számos olyan művet is tart a könyvtár, amelyre az általános iskolásoknak és a középiskolásoknak van szükségük (kötelező olvasmányok), hiszen a nagykövetség mellett az itt dolgozók gyermekei számára iskola működik. A régebbi irodalmat, a lengyel barokk és felvilágosodás gazdag anyagát elsősorban a lengyel szakos egyetemi hallgatók keresik és használják. Hasonlóképpen az anyanyelvi érdeklődést hivatott kielégíteni a gazdag útikönyv-

Ryszard Kapuściński

és turisztikai kiadványok, útleírások, népszerű földrajzi könyvek serege. A könyvtár igen jó politikai, politikatörténeti, történelmi és kultúrtörténeti részzel bír, és külön fejezetet alkotnak azok a kiadványok, amelyeket egészen 1990-ig „földalattinak” volt szokás nevezni. Könyveken kívül természetesen folyóiratok, napi- és hetilapok is találhatók a könyvtárban, hiszen ez egyben olvasóterem is.

A Budapesti Lengyel Intézet, amely a világon működő Lengyel Intézetek közül az egyik legrégebbi, jelenleg évente mintegy 150 különféle kulturális, művelődési és tudományos programot szervez. Ezeken évente több mint 30 ezer ember jelenik meg az Intézet székházában, s ennek többszöröse vesz részt az Intézet által rendezett külső programokon, többek között olyan rendezvények keretén belül, mint például a Budapesti Tavaszi Fesztivál, az Őszi Fesztivál, a Sziget Fesztivál, a Nemzetközi Könyvfesztivál vagy a Mediawave.

Annak ellenére, hogy néhány évvel ezelőtt (főképp a két ország EU-s csatlakozása után) akadtak olyan lengyel diplomata-vélemények, miszerint ma már túlhaladtak az unió országaiban az ilyesfajta, kölcsönösen létező intézetek, tán még a követségek is, ergo be kell zárni őket, a Budapesti Lengyel Intézet sokadik virágzását éli. Kihasználva azt a lehetőséget, hogy a Nagymező utcát sétálóutcává alakították át, egyre gyakrabban nyitja meg kapuit késő éjszakába vagy inkább kora hajnalba nyúlóan a „Nyitott kapuk éjszakái” elnevezésű rendszeres programok keretén belül is. S így válik a budapesti Broadway és a magyar kulturális élet szerves részévé. És így marad meg hagyományaiban és korszerűségében. Immáron hetven esztendeje.

